

คนไทยกับเครื่องแสดงภาพแบบโบราณ
(ตอนที่ ๑)

เอนก นาวิมูล
↑
↑

ผู้เขียน: เหนก นาวิกมูล

ชื่อบทความ: คนไทย

กับเครื่องแสดงภาพแบบโบราณ
(ตอนที่ ๑)

ที่มา: สารคดี ปีที่ ๗ (ตุลาคม ๒๕๓๔) หน้า ๑๗๕-๑๘๐

คนไทย

กับเครื่องแสดงภาพแบบโบราณ

(ตอนที่ ๑)

เอนก นาวิกมูล

คนไทยรู้จัก ‘เครื่องแสดงภาพแบบโบราณ’ ของสากลไม่ก็
อย่าง และแม้ที่ไทยมีเล่นเองแบบพื้นบ้านพื้นเมืองก็มีอยู่เพียงไม่กี่อย่าง คือ
หนังใหญ่กับหนังตะลุง หนังใหญ่นั้นเราจะเล่นกันมานานก็ร้อยปีแล้วก็ไม่
ทราบ ไม่มีหลักฐานระบุไว้แน่นอน

หลักฐานเก่าสุดเท่าที่พอค้นได้เวลานี้ได้แก่ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ ‘กฎหมาย
ตราสามดวง’ อ้างถึง ‘กฎหมายเตียรบาล’ ครั้งตอนต้นกรุงศรีอยุธยาเมื่อราว ๕๐๐-๖๐๐ ปี
มาแล้ว (ปีที่ตรากฎหมายเตียรบาลนั้นยังขัดแย้งกันอยู่ บ้างก็ว่า พ.ศ. ๑๙๐๑ บ้างก็ว่า พ.ศ.
๑๙๐๓ และบ้างก็ว่า พ.ศ. ๒๐๐๑ โปรดดูบทสรุปและหลักฐานที่มาในหนังสือ ‘เพลงนอกศต
วรรษ’ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ ของเอนก นาวิกมูล หน้า ๑๑)

กฎหมายเตียรบาลกล่าวว่า ในพระราชพิธีเดือน ๑๒ มีลอยโคม “ตั้งระทา
ดอกไม้ในพระเมรุ ๔ ระทา หน้า ๒ โรง เสด็จลงเรือเบญจา ๕ ชั้น...” (ดูฉบับองค์การคำ
ของคุรุสภา เล่ม ๑ หน้า ๑๔๑) หรือที่เก๋าก็อยลงมาจากนั้นก็เช่นที่ปรากฏในหนังสือสมุทร
โฆษคำฉันท์ที่พระมหาราชครูแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ ๓๐๐ กว่าปีก่อน

“ให้ฉล็กแสบกภาพอันชระเปนบรรพบุรณะ นเรนทรราชบรรหาร”

แสบก อ่านว่า สะแบก ก็คือหนังฉล็กแสบกภาพอันชระ นักปราชญ์แปลว่า
ฉล็กฉล็กหนังเป็นรูปสวยงาม นี่ก็แสดงว่าคนไทยนิยมเล่นหนังสืบเนื่องต่อมาอีกเป็นเวลานาน
หรือจนแม้ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ นี้ หนังใหญ่แบบเก่าก็ยังคงมีเล่นกันอยู่ ผิดกันแต่ว่าไม่เป็นที่
นิยมเหมือนแต่ก่อนเท่าอีกแล้ว กลายเป็นของที่กำลังจะหมดไป

ส่วนหนังตะลุงนั้น ยิ่งกลับมีหลักฐานอายุน้อยกว่าหนังใหญ่เสียอีก หลักฐาน
หนังสือที่เก่าแก่ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยายังหาไม่ได้ ผู้เขียนเคยพยายามค้นคว้าสอบสวน
โดยใช้บทไหว้ครูหนังเป็นเบาะแส สืบอายุครูหนังรุ่นเก่าเท่าที่พอสามารถจะค้นได้ก็คืนย้อน
ลงไปได้เพียงตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (ดูหนังสือ ‘หนังตะลุง-หนังใหญ่’) อย่างไรก็ตาม
เรื่องหนังตะลุง หนังใหญ่ก็ยังเป็นที่น่าสนใจสมควรศึกษารายละเอียด และบันทึกภาพตัว
หนังงาม ๆ เก็บเอาไว้เป็นแบบอย่างต่อไปอีก

เมื่อได้กล่าวถึงหนังสือ-เครื่องเล่นภาพแบบพื้นบ้านพื้นเมืองของเราแล้วต่อไป จะกล่าวถึงหนังสือและเครื่องเล่นภาพแบบอื่น ๆ เท่าที่สามารถรวบรวมหลักฐานไว้ได้บ้าง แรกที่สุดจำต้องพินิจหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร ชุดประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๓ จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค ๔ รวมบัญชีเครื่องราชบรรณาการและสิ่งของที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พร้อมราชสำนักฝรั่งเศสส่งมายังเมืองไทยโดยฝากผ่านคณะทูตฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๒๓๐ เข้ามา ชุดฝรั่งเศสชุดนี้เป็นชุดที่นำทูตไทยเดินทางกลับเข้ามาด้วย ตามบัญชีที่จดบันทึกไว้ปรากฏว่ามีของแปลก ๆ และของสวย ๆ งาม ๆ ที่น่าสนใจมากมาย มีทั้งพระมหามงกุฎทำด้วยทองคำฝังเพชร กระจกเงาอย่างดี เครื่องอานม้า ลูกโลก นาฬิกา กล้องแก้ว เข็มเทียน แก้วเจียรไน และเสื้อผ้า

แต่ที่น่าสนใจที่สุดสำหรับผู้เขียนเรื่องนี้ก็คือสิ่งของที่มาคิวิส เอเดเชเนล ฝากไปให้มองซิเออร์คอนสแตนติน ฟอลคอน เสนาบดีชาวกรีกผู้ยิ่งใหญ่แห่งราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะนอกจากกระจกเงา โต๊ะหินอ่อนรูปคนสำคัญ ๆ ในราชสำนักฝรั่งเศสและปืนด้ามงาสวย ๆ แล้ว ยังมีตุ๊กต้ามองด้วย

บัญชีเขียนว่า “หมายเลข ๑๙ ตุ๊กต้ามองใหญ่ ๑ ตุ๊กตาในตุ๊กตานั้นเป็นรูปดอกไม้งาม ๆ ต่าง ๆ

บางทีนี้อาจเป็นเครื่องแสดงภาพแบบโบราณจากยุโรปรุ่นแรก ๆ ที่เดินทางเข้ามาเมืองไทยก็ได้ น่าเสียดายก็แต่ในประชุมพงศาวดารมิได้วงเล็บภาษาฝรั่งเศสกำกับเอาไว้ด้วยว่าคำเดิมใช้ว่าอย่างไร เราจึงไม่ทราบว่ามันหมายถึงเครื่องดูภาพแบบไหน จะเป็นเมจิกแลนเทิร์นที่ขณะนั้นมีหลักฐานว่าได้มีการใช้กันแล้วหรือไม่ เป็นคาเมราออบสคูรา หรือเป็นเพียงที่ส่องดูภาพธรรมดา ๆ สักวันหนึ่งหากการขอรอ่านเอกสารโบราณไม่ยุ่งยากเกินไป ผู้เขียนก็หวังว่าจะได้ค้นพบคำตอบข้อนี้ เพราะจากคำนำประชุมพงศาวดาร ทำให้เราทราบว่าเอกสารชุดนี้ต้นเดิมเป็นภาษาฝรั่งเศสที่ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ เลขานุการราชบัณฑิตยสภา เป็นผู้ขอคัดมาจกประเทศฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สมัยรัชกาลที่ ๖ ต้นฉบับก็ควรอยู่ในหอสมุดแห่งชาติของไทยนี้เอง นอกจากนั้นยังขอหวังถึงภาพวาดลายเส้นโบราณที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ด้วย เพราะเท่าที่ผ่านมารวมักพบรูปวาดเกี่ยวกับบ้านเมืองภูมิประเทศหรือรูปการทดลองทางดาราศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่ จะเป็นไปได้หรือไม่ว่ารูปเครื่องราชบรรณาการและของแปลกในสมัยนั้นก็ได้รับการบันทึกไว้เช่นกัน เพียงแต่ยังไม่มีการนำออกมาตีพิมพ์เผยแพร่ในหมู่คนไทยเท่านั้น

หลักฐานเรื่องเครื่องแสดงภาพแบบโบราณจากยุโรปมีเข้ามาถึงเมืองไทยสมัยอยุธยา ค้นพบได้จากแห่งเดียว หลักฐานสมัยกรุงธนบุรียังค้นไม่พบแม้ในจดหมายเหตุจะมีกล่าวถึงหนังสือ และ ‘มโหรีฝรั่ง’ อยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่พบตอนใดกล่าวถึงหนังสือฝรั่ง (ดูหนังสือประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี) ข้อมูลกระโดดเข้ามาที่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เลย

หลักฐานแรกได้แก่ข้อความที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ Description du Royaume Thai ou Siam ที่แต่งโดยบาทหลวงปาลเลกัวซ์ ชาวฝรั่งเศส ตีพิมพ์เป็นภาษาฝรั่งเศสที่ปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ ต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่อ้างถึงเหตุการณ์การนำเครื่องแสดงภาพให้คนไทยดูเมื่อคราว พ.ศ. ๒๓๘๑ อันเป็นสมัยรัชกาลที่ ๓ หนังสือเล่มนี้ปัจจุบันสันต์ ท.โกมลบุตร แปลออกมาเป็นภาษาไทยในชื่อ ‘เล่าเรื่องกรุงสยาม’ โปรดดูหน้า ๖๓ (บอกปีเดินทาง) และหน้า ๗๖ เมื่อเดินทางมาถึงนครนายก

ณ ที่นั้น บาทหลวงปาลเลกัวซ์ ได้ตั้งเครื่องเล่นภาพชนิดหนึ่งเพื่อเรียกคนให้มาประชุมฟังท่าน ท่านเขียนในตอนนั้นว่า

“ข้าพเจ้าได้ไปที่นั่นเพื่อลองหยังเสียงดูว่าจะมีผู้สนใจในการเข้าริตบ้างหรือไม่ ข้าพเจ้าจึงตั้งถ้ำมองกับเครื่องแปลกตาอีกหลายอย่างขึ้นที่ชายน้ำ ก็สามารถเรียกผู้ชมได้มากมาย แอ้อดยัดเยียดกันมาดูภาพพระราชวังตวิเลอร์รี่ โบสถ์แซงต์ปีแยร์ที่กรุงโรม และทัศนภาพอย่างอื่น ๆ อีก อันเรียกร้องความนิยมชมชื่นได้เป็นอย่างดีสูง มีผู้หญิงหลายคนนำข้าว ปลา และผลไม้มาประเคนให้ข้าพเจ้า...”

ผู้เขียนตั้งใจคำว่า ‘ถ้ำมอง’ ลองไปสอบเทียบในฉบับภาษาฝรั่งเศสว่าเดิมเขียนไว้อย่างไร พบว่าใช้เพียงคำว่า ออปติค (Optique) ซึ่งไม่ได้ให้รายละเอียดหน้าตาของเครื่องแต่อย่างใด ด้วยมิได้ระบุชื่อเฉพาะลงไปให้แจ่มชัดบางที่อาจจะเป็นเครื่องดูภาพขยายก็ได้ ยังไม่น่าจะเป็นเมจิก แลนเทิร์น เพราะตั้งเครื่องที่ชายน้ำ อันเป็นที่โล่งแจ้งมิได้ตั้งในอาคาร

บาทหลวงปาลเลกัวซ์ เป็นผู้มีความรู้ทางภาษาไทย มีความรู้ในเรื่องการถ่ายรูป ถ้าอ่านเรื่องประวัติการถ่ายรูปของไทย จะพบชื่อของท่านปรากฏให้เห็นเสมอในฐานะเป็นผู้เผยแพร่วิชาถ่ายรูปขึ้นในเมืองไทย (ปัจจุบันได้ให้เกียรติบาทหลวงอีกคนหนึ่งว่าเป็นผู้ร่วมเผยแพร่วิชานี้ด้วย คือบาทหลวงลานอร์ดี ซึ่งได้รับคำสั่งจากบาทหลวงปาลเลกัวซ์ให้นำกล้องเข้ามาสู่เมืองไทยเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ภายหลังการประกาศวิชาถ่ายรูปของดาแกร์ ในประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลา ๖ ปี)

หลักฐานต่อไปอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๒ (หากนับตามแบบเก่าหรือนับแบบไทย จะเห็นว่ายังเป็นปี ๒๓๘๑ เพราะเราไปขึ้นปีใหม่เอาในเดือนเมษายน) หนังสือ ‘พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์’ สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) กล่าวตอนหนึ่งในปีนั้น ‘มิสเตอร์ฤทธิ์สซอน’ ซึ่งก็คือมิสเตอร์ริดชัน ชาวอังกฤษถือหนังสือของบริษัทอีสต์อินเดียผ่านพม่าเข้ามาขอทำสัญญาซื้อขาย ไขว้วิธีเดินบกผ่านนครชัยศรี จนกระทั่งเข้ามาถึงกรุงเทพฯ พักอยู่กับมิสเตอร์ฮันเตอร์พ่อค้าชาวอังกฤษที่หน้าวัดประยูรวงศ์

ถึงวันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ (วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ หากนับตามแบบฝรั่งก็ควรเป็น พ.ศ. ๒๓๘๒) พงศาวดารเขียนว่า

“มิสเตอร์ฤทธิ์สซอนได้เข้าเฝ้าออกใหญ่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ถวายเครื่องราชบรรณาการคือ ถ้ามอง ทำด้วยกระดาษเขียนเป็นแผนที่เมืองลอนดอน หีบเพลงยาว ๑ ซอก กว้าง ๙ นิ้ว สูง ๗ นิ้ว หีบ ๑ ขวดปักดอกไม้กระเบื้องลายเขียนทองคำ ๑ ขวด รูปพะโอ่งกระเบื้องลายเขียนทองคำ ๑...” กับยังมีเครื่องราชบรรณาการอื่นอีกเล็กน้อยถวายพร้อมกันได้แก่ขวดแก้ว และพรมวิลาส เป็นต้น

การเจรจาครั้งนั้นไทยบ่ายเบี่ยงบอกว่าชายข้างให้ไม่ได้เพราะเป็นกำลังของบ้านเมือง ฤทธิ์สซอนได้ขังกำนัลไปเพียง ๓ เชือกแล้วก็เดินทางกลับ (ดูฉบับสำนักพิมพ์คลังวิทยา หน้า ๑๘๙-๑๙๐)

“ถ้ามองทำด้วยกระดาษ เขียนเป็นแผนที่เมืองลอนดอน” เพียง ๑ ประโยคก็นับว่าน่าสนใจอยู่ ด้วยเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าขณะนั้นของแปลก ๆ เช่น ถ้ามอง ได้เดินทางเข้ามาเมืองไทยอีก แต่ที่ว่าทำด้วยกระดาษยังเป็นที่น่าฉงนว่าหมายถึงตัวเครื่องดูภาพหรือตัวภาพ ถ้าหากเป็นตัวภาพก็คงได้แก่ภาพสำหรับสอดหรือวางส่องดูด้วยเลนส์ขยายทำนอง โซโครสโคปอย่างที่กอบปีภาพมาให้เห็นเป็นเครื่องเทียบเคียง

ถ้ามองของฤทธิ์สซอนถ้าหากยังคงมีหลงเหลืออยู่ถึงทุกวันนี้ จะมีอายุเท่ากับ ๑๕๒ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๔)

นอกจากถ้ามองสมัยรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังได้บันทึกการถวายถ้ามองในสมัยรัชกาลที่ ๔ อีก ๑ จุด คือถ้ามองที่มองสิเออร์มองตินิกิ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาถวาย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ หรือ เมื่อ ๑๓๖ ปีก่อน

ในพงศาวดารหน้า ๔๙๕ กล่าวว่าวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ หรือวันที่ ๕ กรกฎาคม มองตินิกิ “เข้าเฝ้า ออกใหญ่ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทถวายจากเขียนมีกรอบเหมือนกระจกเท่าตน รูปพระเจ้าอัมเปรอแผ่น ๑...” ปืน หีบใส่กระสุน เครื่องม้าเทียมลาก ระบายแขวน จากแผนที่เมืองปารีส จากตำราเล่นหมากรุก และ “ตีหมากรุก ๑ ถ้ามองคู่ ๑ หีบใส่รูปชกต่าง ๆ สำหรับดูถ้ามองหีบ ๑ ปืนโก้มีลากล้องหันยิงได้ ๕ นัด หีบ ๑ หีบแก้วครอบมีนกร้องได้หีบ ๑ แก้วทับกระดาษใหญ่ ๕ เล็ก ๔ รวม ๙...” ในคราวนี้จะเห็นว่ามีรายละเอียดมากขึ้น แม้มิได้เขียนยียดยาวเป็นสิบ ๆ บรรทัด แต่อย่างน้อยก็ทำให้เรารู้ว่าถ้ามองชุดนี้มี ‘รูปชก’ สำหรับดูเข้าคู่กันส่งเข้ามาพร้อมกันด้วย แต่รูปชกดังกล่าวจะเป็นรูปใช้มือวาด ระบายสีหรือรูปถ่ายอัดลงกระจกสไลด์โดยตรง ยังไม่สามารถระบุให้แน่ชัดลงไปได้

ว่าถึงพงศาวดารเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ความจริงแล้วเรื่องถ้ามองน่าจะมีปรากฏเป็นหลักฐานอีกแห่งหนึ่งคือถ้ามองที่เซอร์ยอน เบาริง ราชทูตอังกฤษถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนหน้ามองตินิกิไม่กี่เดือนถ้าท่านดูพงศาวดารจะเห็นว่าเซอร์ยอน เบาริง เข้ามาถึงเมืองไทยในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘ เข้าเฝ้าเดือนเมษายน ถวายนาฬิกาพก ตลับทองคำประดับเพชร สายสร้อยทองคำสำหรับนาฬิกาและหีบเขียนหนังสือสำหรับเดินทาง แต่พงศาวดารมิได้กล่าวถึงการถวายถ้ามอง

เรื่องถวายถ้ามองต้องไปดูจากหนังสือของเซอร์ยอน เบาริง เขียนเอง (พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๐๐) ดูเล่ม ๒ หน้า ๒๕๐ บรรทัดล่าง ๆ ท่านเขียนไว้ประโยคหนึ่งว่า “He said he had a small magic lantern, but not a good one”

แปลว่า “พระองค์ทรงเล่าว่าทรงมีเครื่องฉายแบบเมจิก แลนเทิร์นอยู่เครื่องหนึ่ง แต่คุณภาพไม่ดี” ประโยคต่อ ๆ ไปมิได้ทรงกล่าวถึงเมจิก แลนเทิร์น ทรงข้ามไปถามถึงข่าวการถวายสิงโตทองแต่สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียโดยพวกโคชินจีน แต่กระนั้น ความเรื่องเมจิกแลนเทิร์นก็ได้สูญหายไปเสียเลย หากวันบรรดข้ามไปอยู่ถึงหน้า ๓๑๗-๓๑๘ บันทึกของวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘ กล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้ว่า

“ในตอนเย็น คณะบุคคล ๑๑ คน เดินทางมาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๑ (คือ ร.๔ -ผู้เขียน) พระองค์กำลังทรงยุ่งกับการดูเครื่องเมจิก แลนเทิร์นที่พวกเรานำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย (พระองค์ทรงสวมนาฬิกาที่ข้าพเจ้าทูลเกล้าฯ ถวายในพระนามของสมเด็จพระราชินี) เครื่องเมจิก แลนเทิร์นนี้ไม่ใช่ของแปลกใหม่เนื่องจากพระองค์ทรงมีอยู่แล้วเครื่องหนึ่ง แต่ดูเหมือนว่าพระองค์จะทรงสนพระทัยในแผ่นกระจกดาราศาสตร์เป็นพิเศษ...”

ตรงนี้ภาษาอังกฤษใช้ว่า

“In the evening, a party of eleven went to the First King. His Majesty was engaged in looking at the magic lantern which we had brought (he wore the watch which I had presented to him in the Queen’s name). It was not a novelty, as he had one in the palace before, but the astromonical slides seemed particularly to interest him”

นี่เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าในขณะนั้นราชสำนักไทย รู้จักเครื่องเมจิกแลนเทิร์นแล้วในระดับหนึ่ง แต่กระนั้นเนื่องจากไทยยังเป็นแผ่นดินเกษตรกรรมไม่ค่อยมีใครสนใจเรื่องประดิษฐ์กรรมทางกลไกมากเท่าฝรั่งเมจิก แลนเทิร์น จึงยังเป็นเพียงเครื่องฉายภาพ มิได้มีใครสนใจถึงขนาดนำมาพัฒนาหรือประยุกต์ให้เข้ากับมหรสพพื้นบ้านของตนแต่อย่างใด นอกจากนั้นโรงมหรสพสำหรับฉายภาพโดยตรงก็ยังไม่มีเช่นในยุโรป เพราะฉะนั้นเมจิก แลนเทิร์น จึงเป็นเหมือนของเล่นในวงแคบ ๆ ไม่ได้แพร่หลายออกไปสู่สาธารณชนมากนัก ขณะเดียวกัน จุดหมายเหตุหรือบันทึกความรู้ต่าง ๆ ของคนไทยก็ดูเหมือนจะไม่ได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้นัก

ยังติดอยู่บ้างที่ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเขียนถึงเมจิก แลนเทิร์น เพิ่มเติมเอาไว้อีกบ้างในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงเจ้าหมื่นสรรเพชภักดี ทูตไทยที่ไปอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๐๐ (ชุดหม่อมราโชทัย) ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“อนึ่ง เมื่อกลางคืน วันจะไปในนั้นข้าได้สั่งให้หลวงสรรพาวุธเอาอย่างหลอดแก้วครอบตะเกียงไปตามเจ้าหมื่นสรรเพชภักดีสองอย่าง ด้วยจะให้ทำมาเปนอาไหล่ไว้ใช้หลวงสรรพาวุธเข้าใจผิดไปได้เอาไปให้แต่หลอดเดียว หลอดโคมเซ็ดหนึ่ง ของเซอร์ยอน

โบวริงให้แต่ก่อนนั้น หาได้อย่างไปไม่ ยิ่งค้างอยู่ บัดนี้ทำอย่างไรมากกับทั้งอย่างแก้วใส่ข้างหน้าทีแก้วเก่าแตกนั้นมาด้วย จึงทำมาให้เป็นปกติ แลหาหลอดสำหรับเอาไหลมาไขให้อีกหลายอัน หนึ่งได้ให้อย่าง **แผ่นกระจก** เป็นที่เขียนตัวหนังสือ ซึ่งเข้าช่องกันได้มาด้วยในครั้งนี้จะหาช่างเขียนที่ฉลาด ๆ เขียนเพิ่มเติมเข้าด้วยก็จะได้มาก ๆ ขึ้น ไหน ๆ ก็ได้มีเครื่องคอมอยู่แล้ว ตัวหนังสือก็มีอยู่บ้างแล้วแตกแตกไปเสียน้อยไป ถ้ามีขึ้นปลาด ๆ มาก ๆ ก็จะต้องอยู่ ถึงจะเป็นของไม่มีประโยชน์นัก เป็นแต่เครื่องพ้อออ ก็เป็นของเล่นง่าย จะได้ให้เด็ก ๆ เล่น ฤถาลาวกาวยมาแต่หัวเมืองก็จะได้อาออกเล่นให้ดูพ้อออลาว.....(ข้อความเดิมเว้นไว้เช่นนี้-ผู้เขียน) ของอื่น ๆ ที่จะซื้อหามา นั้น ถ้าเป็นแต่เครื่องพ้อออ ไม่ต้องการนัก เสียเงินเปล่า คิดหาแต่ของที่เป้นประโยชน์ใช้การได้...” (ดูฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๔๖๗)

คำว่า “อย่าง” ก็คือ ‘ตัวอย่าง’ ‘หลอดคอมเซ็ดหนึ่ง’ น่าจะหมายถึงหลอดตะเกียงสำหรับครอบเทียนไขที่ให้แสงสว่างเมื่อจะฉายภาพขึ้นจอ ส่วน ‘แผ่นกระจก’ ก็คือแผ่นสไลด์ ความในพระราชหัตถเลขาบอกให้ทราบว่าเป็นสไลด์แบบใช้ฝีมือวาด

คำว่า ‘พ้อออ’ หมายถึง แผลกพิศวง เมื่อสรุปแล้วแปลว่าโปรดเกล้าฯ ให้หาเครื่องประกอบเมจิก แลนเทิร์นที่ชำรุดไปมาซ่อมใหม่ และเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ขึ้นสำหรับใช้เป็นเครื่องเล่นสนุก ๆ

เรื่องเมจิก แลนเทิร์น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังไม่จบ ยังไม่ได้กล่าวถึงการไปดู ‘หนัง’ ของคณะราชทูตไทยที่ไปเข้าเฝ้าควีนวิกตอเรีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ หลักฐานดังกล่าวเป็นเกร็ดเล็ก ๆ ชิ้นหนึ่งที่จะช่วยให้เรารู้ว่าเทคโนโลยีในยุโรปเป็นอย่างไรในขณะที่ไทยมีเพียงเครื่องสำหรับฉายภาพเพียงเครื่องสองเครื่อง

หม่อมราชวงศ์ยงบันทิกการไปดูหนังฝรั่งก่อนเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น (ถวายวันพฤหัสบดีที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐) ท้ายตอนที่ ๔ ของจดหมายเหตุฉบับร้อยแก้วว่า หลังจากดูทิวทัศน์ลอนดอนบนชั้นบนของโกโลเซียมแล้ว มิสเตอร์เฟา

“พาไปดูหนัง หนังนั้นวิเศษมาก ทำเป็นบ้านเมืองข้างอินเดีย ดูบ้านเรือนป้อม ดูผู้คน ถนน แม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้ใหญ่โตเหมือนจริง เมื่อเปลี่ยนตัวหนังก็ไม่ทันเห็นว่าเปลี่ยนกันอย่างไร ดูเป็นน่าอัศจรรย์นัก ราชทูตอยู่จนสี่ทุ่มเศษ หนังเลิกก็พากันกลับมา” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๕)

ในฉบับร้อยกรองเขียนว่า

“ฝ่ายอังกฤษมิสเฟาล์เขาจึงนำไปดูหนังฟังคำบทเจรจา

อันรูปหนังดูงามตามวิสัย

เมื่อแลไปชอบกลคล้ายคนหนา

มีบ้านเรือนร้านตลาดดาษดา

บรรพาดต้นไม้ล้วนใหญ่ครัน

ที่จะเปลี่ยนตัวหนังคอยนั่งพิศ

ไม่แจ้งจิตหลากล้าทำซ้ำชั้น
ตัวนี้หายกลายเป็นตัวนั้น
ช่างเปลี่ยนแปลงกันแยบยลพันความคิด
ได้ดูเล่นมากมายเป็นหลายอย่าง
ค่อยเสื่อมสร้างโศกเศร้าบรรเทาจิต
อยู่ไฮเตลทุกซักระทีองขึ้นเนื่องนิจ
ด้วยห่างชิดเซยชมมานมนาน
ครันสี่ทุ่มหนังเล็กก็ผายผัน
จรรจลกลับหลังยังสถาน
ถึงที่นอนถอนฤทัยอาลัยลาน
เพียงทรวงรานแรงรักหนักในทรวง”

ลองค้นวันที่ไปดูหนัง (เข้าใจว่าดูที่โกโลเซียมนั้น เพราะไม่ได้บอกว่าเมื่อดูที่วัดศน์กรุงลอนดอนจากชั้นบนเสร็จแล้วเดินทางต่อไปไหน) ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์อังกฤษที่ประมวลไว้ว่าไปดูวันศุกร์ที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐ ทว่าข่าวไม่ได้พูดถึงการดูหนัง จึงไม่ทราบอีกเช่นเคยว่าเป็นเมจิก แลนเทิร์นประเภทใด

เรื่องหลักฐานเครื่องแสดงภาพแบบโบราณที่คนไทยนับถึงสมัย ร.๔ (สวรรคต พ.ศ. ๒๔๑๑) รู้จักทั้งหมดคงได้แสดงมาโดยสรุปแล้วจะเห็นว่าเรารู้จักและได้เห็นกันเพียงไม่กี่อย่าง มากที่สุดก็เห็นจะเป็นเมจิก แลนเทิร์น หรือตะเกียงฉายหนังขึ้นจอ ไม่มีจำพวก พาโนรามา ไดโอรามา ไมริโอรามา หรือการแสดงอื่นใดที่จัดขึ้นอย่างวิไลศมาหราใหญ่โต เช่น ในยุโรป แม้เมจิก แลนเทิร์นที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็คงเป็นเพียงเครื่องฉายเล็ก ๆ และคงฉายเล่นกันอย่างธรรมดา มิได้จัดตั้งโรงสำหรับฉายหรือ พัฒนาการฉายให้โดดเด่น ต่อไปอีกแต่อย่างใด

นอกจากนั้นยังมีสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ แม้จะรู้ว่า ‘ถ้ำมอง’ เข้ามาเมืองไทยแล้ว แต่ความรู้นั้นก็เพียงแค่ว่าหนังสือ ตัวถ้ำมองและรูปภาพใด ๆ ที่บันทึกกล่าวถึงไม่เคยมีผู้ใดในยุคนี้นำมาเปิดเผยหรือจัดแสดงให้เป็นที่ประจักษ์เลยว่าของอันน่าทึ่งเหล่านั้นยังคงมีเหลืออยู่ในเมืองไทยหรือไม่

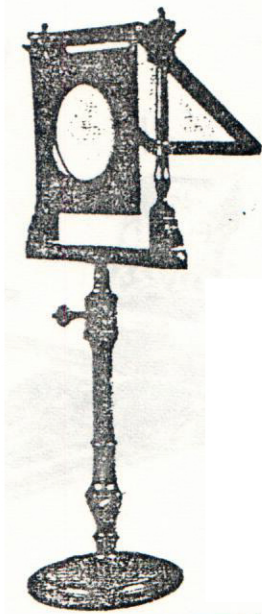
เรื่องเครื่องแสดงภาพในสมัยรัชกาลที่ ๕ และสมัยหลัง ๆ พอมีรายละเอียดเพิ่มขึ้นบ้าง จะเขียนต่อไปฉบับต่อไป

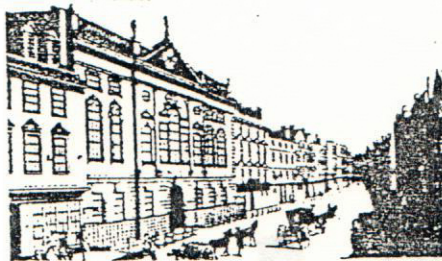
ในสมัยรัชกาลที่ 4 เซอร์ยอน เมาริง ราชทูตอังกฤษได้ทูลเกล้าฯ ถวาย
เครื่องเมจิกแลนเทิร์น ซึ่งนับเป็นการรู้จักเครื่องแสดงภาพในยุคแรก ๆ
ของคนไทยที่แพร่หลายมาจากราชสำนัก

สไลด์แบบมีกลไกสำหรับเลื่อนภาพสองชั้น เมื่อติงสไลด์กระจก หน้าของเสือที่ปรากฏบนฉากจะดูมีชีวิตขึ้นทันที ตาจะกลอกไปมาช้า ๆ ทำจมูกย่นหรือสูดอากาศหรือทำหนวดกระตุกก็ได้

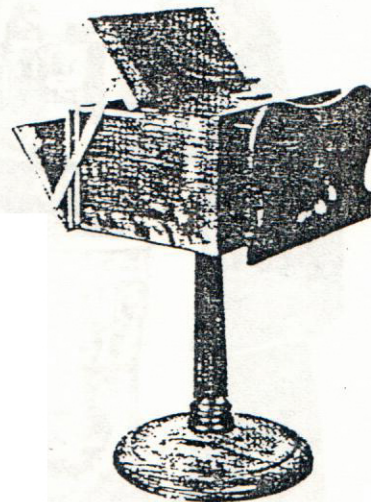

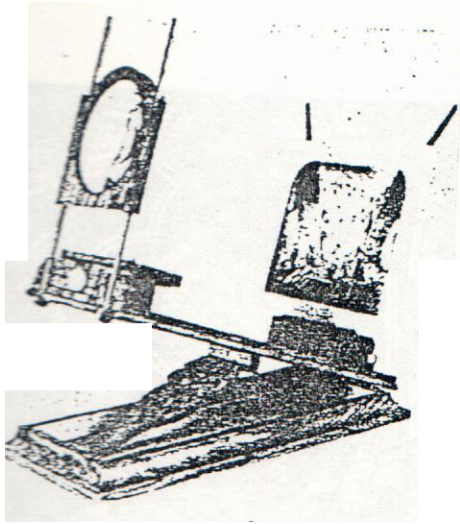
ไซโกรสโคป เครื่องดูการพิมพ์บนโลหะเมื่อร้อยกว่าปีก่อน
แผ่นภาพพิมพ์บนโลหะหรือที่เรียกว่า วู ดอปติก มักจะ
พิมพ์ภาพกลับซ้ายเป็นขวา เมื่อใส่ วู ดอปติกไว้ที่ฐานวาง
และดูภาพที่สะท้อนบนแผ่นกระจกผ่านเลนส์ขนาดใหญ่
จะเห็นเป็นภาพขยายใหญ่ที่มีความใกล้เคียง-ไกล

แผ่น วู ดอปติก พิมพ์ภาพถนน
เฟนเชิร์ช ในลอนดอน

คอสมิรามมา ของไนท์ เป็นเครื่องสเตอริโอ-
สโคป ที่เพิ่มปีกบานพับไว้ด้านบนและด้านหลัง
เพื่อใช้กับแผ่นภาพถ่ายบนกระดาษแบบต่าง ๆ

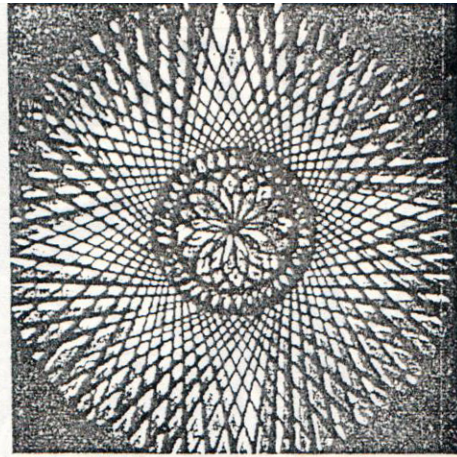
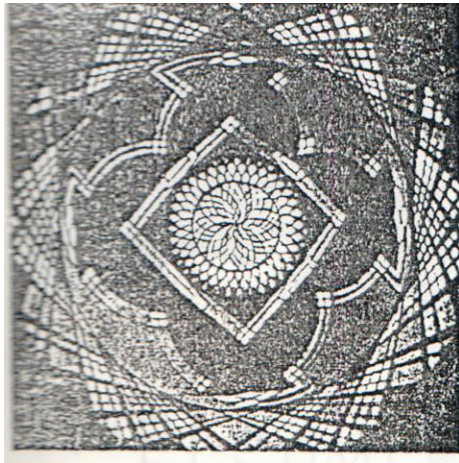

กราโฟสโคป ประดิษฐ์ขึ้นในปี พ.ศ.2407 มีขาตั้งวางภาพ และใช้เลนส์ขนาดใหญ่สำหรับดู นอกจากนี้ยังมีเลนส์อีกหนึ่งคู่ ใส่กรอบไว้ ที่กรอบติดบานพับสำหรับปรับดูภาพถ่ายสเตอริโอ-สโคปได้

เมกาเลโทสโคป ของปอนติ ใช้แผ่นภาพ ขนาดใหญ่ฉายผ่านเลนส์ขนาดยักษ์ เครื่องนี้มีหลายรุ่น มีทั้งที่ประดิษฐ์แบบง่าย ๆ และแบบวิจิตร

ตัวอย่างโครมาโทปที่นิยมในช่วงทศวรรษ 2403-2413 เพียงใช้สไลด์แบบมีกลไกซึ่งมี
ลวดลายเหมือนกัน 2 แผ่น ก็สามารถสร้างภาพอันมหัศจรรย์ที่เรียกว่า "ดอกไม้ไฟ-
ประคัมรุ" ขึ้นได้

แผ่นสไลด์ภาพตัวตลกชื่อ มิสเตอร์พันซ์ ซึ่งเป็นดารายอดนิยมในสมัยวิกตอเรีย เริ่มเรื่องด้วยการถือแผ่นป้ายเปล่า ๆ สีดำ จากนั้นเมื่อเดือนสไลด์ที่มีกลไกอยู่ก็จะทำให้คำ 'welcome' ปรากฏในแผ่นป้ายราวกับเสกขึ้นมา

หนังสือประกอบการเขียน

เอนก นาวิกมูล, หนังสือตลับ - หนังสือใหญ่ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวรรณกรรม, ๒๕๓๒

เอนก นาวิกมูล, เพลงนอกศตวรรษ, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๗

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ :สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๓

มงเชญัวร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, สันต์ ท.โกมลบุตร แปล กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก้าวหน้า, ๒๕๒๐

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๓-๔ ฉบับสำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖

นันทนา ตันติเวสส แปล, บันทึกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ๒๕๓๒

กฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๑ ฉบับองค์การคำของครุฑสุภา ๒๕๑๕

สมุทรโฆษคำฉันท์, ฉบับกรมศิลปากร จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๓

ประชุมพงศาวดาร, ฉบับสำนักพิมพ์ก้าวหน้า เล่ม ๑๐ (ดูภาพที่ ๔๓ จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค ๔ หน้า ๔๑๔, ๔๓๘-๔๓๙) ๒๕๐๙

ประชุมพงศาวดาร, ฉบับสำนักพิมพ์ก้าวหน้า เล่ม ๑๑ (ดูภาพที่ ๔๕ รวมจดหมายเหตุเรื่องทูตไทยไปประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ หน้า ๒๕๒, ๓๗๔ และภาษาอังกฤษ หน้า ๕๐

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานฉลองครบ ๘๔ ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ หน้า ๔๖๗

เอนก นาวิกมูล, “เครื่องแสดงภาพแบบโบราณ ตอนที่ ๑ และ ๒” ใน สารคดี, ฉบับที่ ๗๗ และ ๗๘ กรกฎาคม และ สิงหาคม ๒๕๓๑

เซอร์ยอน เบาริง, The Kingdom and People of Siam, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, พ.ศ. ๒๕๒๐ (พิมพ์ซ้ำเหมือนฉบับแรกสุด พ.ศ. ๒๔๐๐)

Mr. Pallegoix, Description du Royaume Thai ou Siam. 1854